

ZEPECZANER JENŐ

Orbán Balázs temetése

Orbán Balázs 1890. április 19-én bekövetkezett halálától megkezdődött életének, életművének mitizálása, kisajátítása. Kortársa, Daniel Gábor, Udvarhely vármegye főispánja emlékirataiban politikai ellenfelének kijáró minden elfogultsága ellenére is megpróbál reális képet festeni: „Báró Orbán Balásról, ki elhalt május 19-én¹ Budapesten, 60 éves korában. Orbánt legelőször Sepsiszentiványban, apósomnál láttam azután, hogy Törökországból hazajött, hol az ötvenes évek nagyrészét töltötte anyjával, ki görög származású nő volt. Ennek örökségéért, mely Konstantinápoly Perra nevű külvárosában levő több fából épült házakból állott, hosszadalmas pere volt. Végre perét megnyerte, de nem volt köszönet benne, mert házai leégtek. Orbán a török földön kívül Londonban és más nagyvárosokban is megfordult. Az emigránsokkal sokat érintkezett. Tevékenységéről sokat beszélt, azt is elmondta, hogy egy alkalommal a Kossuth Lajos életét megmentette. Miképp, ő tudta, de másoktól nem hallottam. Nem is olvastam erről a hőstettéről. Feje tele volt republikánus eszmékkel. A fennebb írt első találkozásunk (ha nem csalódom) 1860-ben volt, mégpedig azon részében, midőn az alkotmányunk megújulásának reménye feltűnt. Orbán János báró, az édesapja a tövisi birtokot adta át neki, melyért Balázs évi 100 ft haszonbért kapott, miből, bárminő takarékos is volt, nem élhetett meg, hanem gr. Mikes Benedek, kinek anyja báró Orbán Jánosnak testvére lévén segélyezte. Nála volt Zabolán, ő mutatta be Kolozsvárt is, hol kezdetben a magosabb körökben is rokonszenvvel fogadták, de szegletes modoráért, kivált női társaságban, háttérbe lett szorítva. Az 1861-ben Kolozsvárt tartott nagy értekezleten, melyről ezen feljegyzésem kezdetén megemlékeztem, ő is részt vett. Én saját fogatomon lévén ott, azon hoztam Székelyudvarhelyre. Ő vezette mint jegyző az ösgyűlés jegyzőkönyvét. A nagyszebeni gyűlésben Fogarasi r. k. püspök részt vevén, a r. k. vallását részint ezért, részint, mert szabadelvűségével nem tartotta összeférhetőnek elhagyva, unitárius lett. A bárói címét se használta. Mindig a szélső ellenzékhez tartozott. Nem volt őszinte barátja az Ugronoknak, de minthogy azok vezették a székben az ellenzékét, velük működött. Mint író, előbb a Keleti utazás című munkájával lépett fel. Ez egy unalmas olvasmány. Nagyobb figyelmet keltett fel a Székelyföld című művével, melyet nagy szorgalommal állított össze, de abban is sok mende-monda van. Azonban a legkimerítőbb mű, mi eddig a Székelyföldről megjelent. Szerzett is egy fényképező gépet, mellyel több felvételeket tett, együtt voltunk az almási-barlang felvételénél. A magyar tudós Akadémia levelező tagjának választotta. De nem céloim az ő életrajzát megírni, azért csak jellemezni kívánom, és nem ellenszenvvel, csak igazságosan, nem is adott erre okot, mert személyem ellen nem volt kifogása, csak egyszer szólalt fel a képviselőházban az én zsarnoki eljárásom ellen. (...) Balázs több országgyűlésen képviselte a székelykeresztúri kerületet. A nagymondásoktól hemzseggő beszédeit külön lenyomatokban mindig megküldötte választóinak. Nagy volt népszerűsége, mely annyira elbizakodottá tette, hogy

mint mondá: míg a nyikómelletti választó levág egy darab szalonnát és egy szelet kenyeret és gyalog bejön Keresztúrra, hogy reám szavazzon, addig senki sem képes engem megbuktatni. De később nem vágta senki le étette a szalonnát, letűnt a napirendről népszerűsége, más kerületbe, a berettyóújfalviba tűnt fel. Szóval mindig volt kerülete. Ha már egy helyt nem hittek neki, más helyt, hol nem ösmerték, ámított. Mert oly nagyokat mondott, hogy talán ő sem hitte, aztán midőn szaván fogták megretírált. Idősebb Gróf Teleki Samuról azt orálta a képviselőházban, hogy a marosvásárhelyi Teleki könyvtár gyarapítására hagyományozott összeg kamatait nem fordítja rendeltetése céljára. Ifjú gr. Teleki Samu ezért provokálni akarta. Balázs bujkált mindenfelé, a végin Sepsiszentgyörgyön rátalált. Megvívta. Balázs annyira hadonászott a bal karjával, hogy arra kapott egy erős vágást. Jakab Gyula ellen is hírlapilag fellépett. De midőn ez sarokba szorította, a sértést visszavonta. Midőn Ugron Gáborral a Királyhágón túl korteskedni jártak, minden községben mind nagyobb meg nagyobb államadosságokat említett. Ez feszélyezte Ugront. Azt mondta neki: én nem bánom, akár hány millió államadosságot hirdetsz, csak állapotjunk meg egy összegben, mert ha mindenütt különböző összegeket említesz, akkor éppen nem hiszik el.

A képviselő napidíjait a Szejké-fürdő rendezésére fordította. Az épületek az ő rossz ízlésére vallanak. Kényelemre nem is gondolt. A lépcsők alig lennének padlástlépcsőnek alkalmasok. Személyére alig költött valamit. Önző nem volt. Tővisi birtokát az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek (EMKE) hagyta, a Szejké-fürdőt 4000 ft terével Bódog testvére gyermekeinek, a 4000 forintot pedig a székelykeresztúri iskolának. Betegeskedni kezdett még 1888 végén. Gyanú volt gazdasszonyára, hogy az valami lassú hatású mérget adott volna be, mi gyomor bajának oka lett volna. Ezen gazdasszony csinos nő volt, Balázst csalta, nevében nagy számlákat csinált a kereskedésben, mit Balázs – bár kedvetlenül, de kifizetett. Ekkor kezdődött közöttük a rossz viszony, melynek kimenetele elég szomorúan végződött. Balázs rossz ízlését nemcsak a kényelmetlen fürdői építkezésekben mutatta be, hanem azt tetézte az anyja halála után azzal, hogy annak végelhelyezésére a kriptát a legszembevetőbb helyre, az épületek közelébe építtette, honnan később el kellett helyezni, mire még egészségi ok is vezetett.”²

Az ünnepélyes nekrológok, visszaemlékezések hamis pátosza mellett Daniel Gábor jellemzése, igaz, egy kis rosszmájúsággal, Orbán Balázs emberi arcát mutatja be. Az itt közölt, eddig még kiadatlan szöveget hitelesebbé teszi az 1890-ben szerkesztett emlékkönyv hasonló hangvételű írása, amely szókimondó őszinteséggel tűnik ki a kortársaktól megszokott pompázatos, felmagasztaló szövegek sorából. Ezt Daniel Gábor is érezte, mert szükségét is látja, hogy mentegetőzzön: „Azt hiszem, ezen őszinte érzéssel írt szerény sorok az elhunyt tiszteletét csak fokozzák. Úgy annak kijelentése, hogy az elhunyt iránti részvét általános. Háttérbe kell itt szorulni a politikai ellentétnek.”³

Orbán Balázs életművének értékelésében azonban sajnálatos módon a legtöbb esetben nem ez a jóindulatú kritikai szellem érvényesült. A sablonos szövegek maguk alá temették az embert és igazi értékeit. A legkülönbözőbb irányzatok tették politikai zászlóvivőjükké, és így elsikkadt életművének lé-

nyege. Deimágóg példázatok szereplőjévé és provinciális tehetetlenség elkenődésének eszközévé vált állandó felemlegetése, miközben nem végeztük el tudományos értékelését behelyezve kora szellemi áramlataiba. Nem mértük fel politikai, gazdasági eszméinek hatását a székely társadalomra.

Utóéletére már az is jellemző, ha megvizsgáljuk végrendeletének végrehajtását. Orbán Balázs, aki az EMKE alapító tagja volt, már megalakulásától támogatta az egyesületet. Mivel családja nem volt, a halála előtt pár nappal, 1890. április 16-án írt végakarátának végrehajtására az EMKE vezetőségét kéri fel. Ezt annál inkább megtehetette, mert vagyona tetemes részét közcélokra szánta. Nemcsak üres formula volt végrendeletének sokat idézett gondolata: „Amint egész életem küzdelem volt a jóért, az igazságért, a haza üdvéért, s amiként életemben sohase kerestem önfeláldozó odaadásomért az öntudatnál más jutalmat: akként már csak a következetességért is oda kell törekednem, hogy halálomból is némi haszon háromoljék e szegény magyar hazára, amelynek egész életem tevékenységét szentelém, földi javaim egy részét, azt a részét, amely leginkább szerzeményem, a hazai közművelődés és a faj megmentés oltárára szentelem, *én családdal nem lévén megáldva, a magyar népet tekintem családomnak s azt is kívánom fő örökösömmé tenni.*”⁴ (kiemelés Z. J.). Az EMKE megkapta tövisi birtokát (28 hold 413 öl szántó és kaszáló, 847 öl belsőség, 254 öl udvar és egy puszta telek) és csákyai szőlőjét. Mind ezt a székely kitelepítési osztályra hagyja azzal a megkötéssel, hogy a székely kivándorlás meggátolására használják fel. A szejke-fürdői birtok jövedelméből az örökösök – Bódog bátyja két kiskorú fia, Bódog és Balázs – kötelesek lettek volna 20 éven át évente 200 forintot befizetni az EMKE-nek. „A végrendeletet azonban másik fivére és társai megtámadva, 12 évig tartó huzavona után a pert 1902-ben elvesztették, s a birtokot az EMKE 10 000 Korona eladva, nemkülönben a Szejke-fürdőre nézve a rokonokkal 3000 Koronában kiegyezve: ekként a már életében tett 2564 K adománnyal és 1016 K kamattal a hagyatéknak 16 780 K-t tett ki, melyet a Vál(asztmány) az elhunyt férfi emlékére és szándékára való tekintettel 20 000 K-ára egészített ki”⁵ Így a Szejke-fürdő terhére hagyományozott 4.000 korona helyett, hosszas és kínos per után, az EMKE csak 3.000 koronát vehetett át Unokaöccsei is csak 1902-ben jutnak örökségük birtokába. Később a fürdő is kicsúszott a család kezéből, először bérbe adták, majd 1927-ben Bokor Károly és felesége, Gyarmathy Anna tulajdonosai lettek előbbi bérleményüknek. A fürdő, a hozzá tartozó birtok, rajta Orbán Balázs sírhelyével, idegen kézbe került és napjainkig megmaradt helyi érdekűnek, a székelyudvarhelyiek vasárnapi kirándulóhelyének.

Orbán Balázs utóéletére, „kultuszára” nemkevésbé jellemző temetkezési helyének sorsa is Végrendeletében elkülönít egy összeget, amelyről úgy rendelkezik, „hogy a Szejkén félbenmaradt kripta kiépíttessék, hová magam is elhelyeztetni kívánom földi maradványaimat, édesanyám teteme mellé. Ha netán a hatóság e kriptát jelen helyén meg nem tűrné: akkor az lakházzá átalakítandó, s helyébe egy más kripta építendő az ellentétes hegy ormára (a tagba).”⁶

Végakarátának megfelelően édesanyja mellé, a Szejke-fürdői birtokán temetik el Koporsóját Budapestről Székelyudvarhelyig Ugron Gábor kísérte, és az EMKE gondoskodott arról, hogy minden nagyobb állomáson a helyi

kórus és alkalmi szónokok fogadják. Így történt Kolozsvárott, Székelykocsárdon, Székelykeresztúron, „ahol br. Orbán Balázst mint képviselőt megbuktatták, az egész lakosság, élén fehérbe öltözött gyászszalagos leányokkal s az unitárius kollégium növendékei álltak. Itt is három koszorút tettek a ravatalra, alkalmi gyászbeszédék kíséretében. ... De tetőfokát a gyászoló ünneplés Székelyudvarhelyen érte el, az elhunyt kedves városában. Az állomásnál dr. Török Albert alispánnal az élén a megyei és városi hatóság, aztán a törvényszék és az állami hivatalok tagjai, az ipartestület, a ref. kollégium tanári kara és ifjúsága, az egész értelmiség és honorácior osztály, gyászlobogók alatt várták a vonatot. A tűzoltóság teljes díszben, a városi-, polgári- és tűzoltózenekarral, a ref. kollégium énekkara s egy cigányzenekar voltak felállítva. Sok kocsis, számos úrnő és a nép asszonyai várták a koporsónak a gyászkocsira helyezését, aminek megtörténtével, egy gyászdal eléneklése után Sándor József, az EMKE örökös tiszteletbeli alelnök-főtítkára az egyesület nevében és megbízásából mondott a nagyközönség előtt nagyobb gyászbeszédet, tárgyilagos és részletesen felsorolta a nagy hazafi, br. Orbán Balázs EMKE érdemeit. Beszéde befejeztével a nagyközönség megindultsága közben tette a ravatalra az EMKE óriási cser- és gyopár koszorúját, melyben a cser az erős férfiút és a hőst, az erdélyi havasok fehér gyopárvirága pedig az erdélyi magyarságot és abban a székelységet jellemezte. Beszédében különösen kiemelte az egyes méltatlanságokat, melyeket a nagy ember elszenvedett, de megmondta, hogy így van ez, ahogy Krisztus is kijelenté, hogy a próféták sorsa az életben a munka, türelem és szenvedés, halála után megkoszorúzás és megdicsőülés. És az se mindig. Utána Demeter Dénes h. polgármester mondott Istenhozzádot a város és Miskolcy Károly ügyvéd, a helyi Függelenségi és 48-as párt nevében, mindketten egyenként szép koszorúkat téve a koporsóra. Ekkor lassú léptekkel megindult a beláthatatlan hosszúságú tömeg a városon keresztül. Elöl a ref. ifjúság, aztán a gyászkocsi és az atyafiak. És jött a kocsik és kísérők végnélküli tömege. Az utcák mentén sorfalba állva az egész lakosság. Miközben a zenekar a gyászindulót zengte, minden szem megtelt könnyel, s az ablakokból könnyes női arcok integettek Istenhozzádot. Emberemlékezet óta hasonló temetést nem látott a város és vidéke. De 10 órától a piacon s a szomszédos Szombatfalván át déli 12-ig tartott a lassú felvonulás a Szejkefürdőig, hová az elhunyt kriptát kezdett volt építtetni, melyben az elhunyt a rajongásig szeretett édesanyja mellett óhajtott pihenni.

A fürdőhöz érve, a Székely Mózes fejedelemtől nevezett főépületben már gyászravatal volt felállítva. Ide tétetett le először a koporsó. Az összegyűlt közönség és nép előtt Török Sámuel szentmihályi unitárius esperes mondott imát, melyet Lőrinczi István kénosi unitárius pap megleghangú búcsúztatója követett.

Az utolsó szó Ugron Gáboré volt, ki könnyes szemmel, megrendült szívvel búcsúzott el a székelység nagyjától, a hú barátától, a függetlenségi párt rendületlen hívétől és a régi bajtárustól. Ez volt a magasztos gyászünnepe utolsó akkordja, és ezzel az udvarhelyi Székely Dalegylet elő- és utó-gyászéneke mellett br. Orbán Balázs hamvai elhelyeztettek a kriptában, melynek fenntartása a végrendelet szerint a rokonokat terheli. Egy hősköltemény zárópompájával így folyt le a Székelyföld szíven megtartott gyönyörű gyászünnepe.”⁷

Orbán Balázs első temetésén tehát nem volt hiány gázszpompában, kitett magáért az anyaváros. A Szejke-fürdő nyugati oldalán lévő kriptáját, első nyugvóhelyét még látta diákkorában Persián Kálmán, aki később megírta a lengyelfalvi Orbán család történetét: „Mély, könnyet kicsaló érzés fogott el engem akkor, midőn egy verőfényes szeptemberi délutánon, ha jól emlékszem, a Béli Pál-lakban megpillantottam a zöld zsaluk rácsain keresztül az oda ideiglenesen elhelyezett Orbán Balázs koporsóját. ... Az új sírbolt ekkor volt épülőfélben. A régi napnyugati oldalon az út mellett feküdt, közel az akkori fürdő-vendéglőhöz, Udvarhelyről Szejkére menet balkézfelől.”⁸ Azonban tévedett, amikor feltételezte, hogy: „Orbán Balázs, ... kinek emlékezete ércnél maradandóbban vésődött nemzete lelkébe. Az a szerény sírbolt kedves Szejkéjének most már ott, a napkeleti oldalán, egy nemesen dobogott szívnek, egy igaz embernek nyújt örökös nyugodalmat.”⁹

Az első kriptá, ahogyan Orbán Balázs végrendeletében előre látta, nem bizonyult végleges nyugvóhelynek, ezért örökösei, szándékának megfelelően, egy újat építtettek az általa kijelölt szép fekvésű helyen, a birtok keleti részén, a Borvízoldalban. Az, amit Persián Kálmán „szerény sírbolt”-nak nevez, valójában egy jellegtelen, díztelen, a hasznavehetetlen hegyoldalba állított gyenge, lapostetejű építmény volt, ahogyan hamarosan kiderült, korántsem az örökkévalóság számára építve. Megrendelőjének elsőrendű szempontja a takarékoság lehetett.

Így nem meglepő, hogy az első világháború éveiben a kriptá állapota nagyon megromlott. Egy 1910-ben készült fényképen is látható repedések tovább tágultak. Ehhez hozzájárult egy zivatar alkalmával becsapó villám és az agyagos, meredek domboldalon 1921- és 1913-ban keletkezett földcsuszamlás. „1921-ben szükségessé vált harmadik temetése, mert kriptája összeomlott, s a durva, mázsás súlyú cement-törmelékek összetörték koporsóját, lenyomták szent tetemét. Bűnös kezek érckoporsójának használható anyagát elrabolták. A fürdő lelkes bérlője fenyőgallyakkal fedte be az omladékot, hogy kőbor kutyák szét ne hordják a drága csontokat. A Székely Közélet című lap mozgalmat indított Orbán Balázs újabb eltemetésére, amit az unitárius egyház főhatósága és a székelykeresztúri unitárius gimnázium igazgatósága melegen felkarolt, s a székelykeresztúri unitárius főgimnázium ifjúsága összegyűjtötte a temetésre szükséges összeget. A megmentett csontokat új koporsóba téve, a kriptá közelében új sírba helyeztük a kriptában talált többi temetettel együtt.”¹⁰ – írja Szentmártoni Kálmán, a székelykeresztúri főgimnázium egykori igazgatója.

1921. június 19-én rendezik Orbán Balázs harmadik temetését, most már a beomlott kriptá előtt ásott sírgödörbe. A köztudatban már elhalványult annak tudata, hogy Orbán Balázs mellett nyugszik ma is görög-felvidéki német eredetű édesanyja, Knechtel (Foresti) Eugénia és legkedvesebb húga, Ugron Lajosné, Orbán Celesta (1832–1905).

A temetés után tovább folytatják a gyűjtést a sír rendbetételére, amelynek a hatóságoktól engedélyezett határideje 1921. október 1-jén járt le, de az eredmény mindössze 655 lej volt. Az adományozók: dr. Szöllősi Ödön 250, ifj. Ugron Ákos, az EMKE és Gyárfás Pál 100–100, dr. Sebesi János 30, a kadácsi unitárius ifjúsági egyesület 25, a kadácsi unitárius egyházközség és

Benedek Pál 20–20, a székelymuzsnai Péter Sándor 10 lejt adományozott sír-
emlék állítás céljára. Ilyen összegű gyűjtés nyomorúságát akkor mérhetjük fel
igazán, ha összemérjük a korabeli árakkal: 1 l asztali bor ára 12 lej, a székely-
udvarhelyi Bukarest (volt Budapest) szálló nagytermében tartott fillérestélyre
egy páholy ára 30 lej, egy táncestélyi belépő 10 lejbe került. „A gyűjtött
összeget, mely sajnos, nagyon kevés, a székelykeresztúri unitárius kollégium –
az igazgatóság szíves kijelentése szerint – újabb áldozatkészséggel, még pó-
tolni fogja, hogy abból egyelőre legalább a sír rendbehozható és rácszattal
ellátható legyen. Ha tájékozódásunk után az így sem bizonyulna elégnek, az
összeget jobb időnkig (esetleg újabb gyűjtésig) egyelőre letétbe fogjuk helyez-
ni.”¹¹ Mivel nem gyűlt össze a szükséges pénzalap, a „legnagyobb székely”
sírja az évtized végéig jeltelen maradt. Oly nagy a közöny, hogy 1926-ban
joggal írhatták: „Jeltelen és elfeledett Orbán Balázs sírja... Azóta (a harmadik
temetéstől) csak öt év telt el s ma az idegen meg sem találja a sírt. Besüpped-
ve, gazzal teli növe áll a hely, mely alatt a nagy halott nyugszik. Még a fejfa is
a földbe került, s jeltelen sírban fekszik az, akinek emlékét szoborban akarták
megörökíteni, erre országos gyűjtést is rendeztek s az emlékmű tervezetét is
elkészítette Hargita Nándor, a kő- és agyagipari szakiskola akkori igazgatója.
A fürdő jelenlegi tulajdonosa, Bokor Károly most megtisztíttatja a sírt a gaz-
tól, s körülkerítetteti a sírt. A báró Orbán örökösöknek, akik most a fürdőt el-
adták, volna kötelességük azonban, hogy e helyet maradandóbb módon meg-
jelöljék, s így a székelység nagy fiának méltó emléket állítsanak!”¹²

Már az első világháború előtt is történtek kísérletek, hogy Székelyud-
varhelyen létrehozzanak egy irodalmi társaságot a helyi írók és újságírók ré-
szére Orbán Balázs név alatt. „Nekünk is méltók kell legyünk Orbán Balázs-
hoz, a dicsőséges páratlanul honszerető székely név viselőjéhez, akinek Ud-
varhely vármegye, mint szülőföldje, de az egész székelység is örök hálával tar-
tozik. Állítsunk pantheont Orbán Balázs emlékének, egyszerű, puritán jelle-
mű, de törhetetlen, kúrthatatlan meleg honszeretetével párosult önfeláldozó
munkássága követésében.”¹³

A kezdeményezés az érdektelenségen megbukott. A világháború után
is történtek kísérletek az irodalmi társaság létrehozására. „Harmadszor is el-
hantoltuk immár Orbán Balásznak, a nagy székely írónak csontjait”¹⁴ – írja
Bíró Lajos, a római katolikus gimnázium tanára – és figyelmeztet, hogy az
írók, tollforgatók kötelessége a munka folytatása az „Orbán Balázs Irodalmi
Társaság” keretében. Tervét azonban nem tudja megvalósítani.

Orbán Balázs születésének centenáriuma előtt, az évtized vége felé
kezd újból előtérbe kerülni emléke, újra megfogalmazódik az „adósság” tör-
lesztésének gondolata. Felmerül a sír gondozásának kérdése, amely gondo-
zatlanul, begyepesedve áll. Orbán Balázs emlékének felelevenítéséhez hozzá-
járul az is, hogy életműve, elsősorban főműve, a *Székelyföld leírása* követendő
példává válik a székelyföldi értelmiség számára a megmaradásért folytatott
küzdelemben. Emberi vonásai egyre jobban elhalványulnak, a vidéket gyalog-
osan bejáró, leíró „szegény báró”, az idealizált „legnagyobb székely” szere-
pét kezdi magára öltetni. Politikai pályafutása feledésbe merül, országgyűlési
beszédeit, publicisztikáját senki sem olvassa. Közéleti tevékenységéből csak
annak emléke marad fent, hogy a „rossz magyarok” megbuktatták a székely-

keresztúri választásokon egy kormánypárti jelölt ellenében, mert „hálátlanok” voltak.

„A múlt év utolsó napjaiban, valamikor a választások körüli időben, keserű hangú levelet kaptam Székelyudvarhelyről. A levél írója, intellektuális magyar úriember, figyelmembe ajánlja, hogy a választások után jó lesz egy kicsit foglalkozni Udvarhellyel, mert nagyon szomorúan állanak arrafelé a dolgok. Minden téren. S többek között, csak úgy futtában azt is megírta, hogy Orbán Balázs sírjáról is teljesen megfélekedett az udvarhelyi magyarság, fű nőtte be s minden emlékjel nélkül közeledik a végső pusztuláshoz. Udvarhely magyarsága azóta felébredt. Legalább arra vall az Orbán Balázs sírjának megmentéséért indított akció. Minek a kezdeményezésével megelőzött Vajda Ferenc esperes úr, csak örülni tudok s épp úgy örülnék, ha minden egyébbel megelőznének otthoni székely testvéreim. Bizony ideje volt már Orbán Balázs sírjára gondolni. Levél nélkül is tudtam, hogy Erdély nagy fiának a sírja nem valami gondozott állapotban lehet, először, mert ezt az elhanyagoltságot rámondhatjuk minden nagy emberünk sírjára vagy egykori otthonára, jelen esetben pedig annál inkább elém rajzolódhatott ez a szomorú kórkép, mert mikor utoljára láttam szegény Orbán Balázs nyugóhelyét, már akkor is nagyon szegényes állapotban volt. Pedig Orbán Balázs nem ezt érdemelte. Aki olyan gyönyörű emléket állított a Székelyföldnek, mint ő, hat kötetes *Székelyföld leírásával*, az megérdemelné, hogy méltó emléket állítson neki is a székelység. És pedig az egész székelység, nemcsak Udvarhely-megye. Mert Orbán Balázs, nemcsak Udvarhely-megye szépségeit és történelmét írta meg abban a hatkötetes munkában, de felragyogtatta egész Székelyország tündérvilágát, s megmutatta minden kincsét, amit erre a földre álmódott az Úristen. Aki úgy szerette ezt a népet, mint ő, kár volt elfeledni azt. Aki annyit tett fajtájáért, mint ő, kár volna méltatlannak lenni ahhoz. Mert önmaga múltja és jövője iránt lesz méltatlan az a nép, amelyik nem becsüli meg az olyan kiváló tudóst, mint Orbán Balázs, az olyan kiváló író és kultúr-politikust, mint amilyen ő volt s az olyan puritánul becsületes közéleti férfiút, akinek jellemét minden politikusnak és közéleti embernek meg kell tanulnia, mielőtt porondra lép. Erdélynek ragyogó szerelmese volt. De Erdély könnyen felejtí szerelmeseit. Ideje volt már Orbán Balázusra gondolni.”¹⁵ – írja az Erdélyi Szemle 1929 januárjában, ezzel mintegy megadva a közelgő centenárium alap gondolatát.

Száz évvel Orbán Balázs születése után újra fel kellett kutatni születésének hiteles időpontját. Csurak Vilmos, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója levélben kéri fel Bányai János tanár-geológust, hogy „szíveskedj *azonnal* levelet írni Boros Elek h. polgármesternek Tordára és megnyugtanni benne úgy őt, mint a tordai unitáriusokat, hogy Orbán Balázs tényleg 1829. február 3-án és nem 1830. február 3-án született, mint ahogy az összes eddigi forrásmunkák mondják, és a Keleti Újság és Ellenzék írták, mert nem akarják elhinni, hogy tényleg *most* és nem a jövő évben kell ünnepelni.”¹⁶

Már a halála évében kiadott emlékkönyv¹⁷ téves időpontot tüntet fel, és ezt sorra minden utóbbi kiadvány átvette¹⁸ mai napig tartó zavart okozva

annak ellenére, hogy Bányai János 1929-re felkutatva az eredeti anyakönyveket tisztázta a helyes adatot.

Orbán Balázs születésének 100. évfordulója megünneplésének leglelkesebb – és legeredményesebb – szervezője Bányai János, abban az időben székelykeresztúri tanár. Fáradhatatlanul kutat, levelez, írja ismeretterjesztő közleményeit, felhívásokat fogalmaz. Kitartó munkája nyomán megmozdul az egész Székelyföld, sőt azon túl is, ahol székely egyesületek-egyletek voltak, azon területek magyar lakossága, amelyek leírását adta Orbán Balázs művében.

A székelykeresztúri Kaszinó kiadásában, Bányai János szerkesztésében megjelenik a *Ki volt Orbán Balázs? Emlékezés a legnagyobb székelyre születésének századik évfordulóján. 1829. febr. 3.–1929. febr. 3.* (Székelykeresztúr, 1929.) Székelyudvarhely, ahol először felajánlotta a kiadás jogát, nem tudta előteremteni a költségek fedezéséhez szükséges összeget, de itt nyomtatták a Globus nyomdában. „A Székely anyaváros az eddigi múltjához képest most sem tagadta meg önmagát, alapot nem találva nem vállalta a kiadást!!! S épp ezért a keresztúri Kaszinó keresett és talált módot és alapot a kiadásra. Csak az a nagy baj, hogy a jó dátumot, ami biztosabb anyagi alapot adott volna, elszalasztottuk.”¹⁹ – írja a szerkesztő Csutak Vilmosnak 1929. február 10-én.

A késve megjelenő 64 oldalas füzet bevallottan azzal a céllal íródott, hogy ösztönözzön és példát mutasson az emlékünnepek rendezéséhez. A képviselőbuktató keresztúriak így próbálják kiköszörölni a csorbát: „Midőn Orbán Balázst a szennyes, mindennapi politika rafinériái a székelykeresztúri kerületben a képviselő-választáskor megbuktatták, ő erre a megbánásra az unitárius gimnáziumnak tett alapítványával felelt. Ezt a nemes gesztust viszonozni akaró jószándék sugalmazta másfelől a nagy székelyről szóló Emlékezés kiadását...”²⁰

Első fejezete, az Emlékünnepek rendezéséről gyakorlati útmutatásokat ad ezek szervezésére, indoklásul itt is az adósság törlesztése jelenik meg: „Orbán Balázs születésének 100. évfordulója alkalmával súlyos, régi adósságunkat kell letörlesztenünk. Sajnos, eleinte a háború, majd a forradalom s az utána következő kisebbségi élet nehéz vívódó napjai nem nagyon voltak alkalmasak a nagy székelyhez igazán méltó ünneplések nyugodt lelki előkészítésére.”²¹

Szentmártoni Kálmán: Emlékezés Bárány Orbán Balázusra című írása tulajdonképpen ünnepi emlékbeszédnek íródott, és a Székelyudvarhelyen tartott megemlékezésen hangzott el, amelyet az Országos Magyar Párt rendezett a Bukarest szálló nagytermében. Itt fogalmazódott meg először az a gondolat, hogy az emlékünnepek egy Orbán Balázs-kultusz kezdetét kell jelentsék: „Az emberiségnek vannak örökéletre hivatott kultuszai, melyek hova-tovább mind csak erősödnek. Ilyen örökéletű székelykultuszt kell, hogy csináljon a székely nemzet Orbán Balázs alakjából. Csak egy Orbán Balázs székely-kultusz lehet az az örök kapocs, mely minket, erdélyi magyarokat egy közös eszményben örökre összefog, s mint egy áthidaló szivárvány összetartja testvért a testvérral.”²²

Kelemen Lajos: A történetíró Orbán Balázs, Várady Aurél: Orbán Balázs, mint politikus, K. Sebestyén József: Orbán Balázs és a címerek, Bányai János: Orbán Balásznak a Székelyföld természeti viszonyait kutató munkássá-

ga, Lévai Lajos: Orbán Balázs néprajzi kincsei a Székelyföldön című írások először elemzik Orbán Balázs munkásságának különböző területeit tudományos igényességgel. A füzet magában foglalja Orbán Balázs művei és a róla megjelent írások válogatott bibliográfiáját. Az ünnepi műsor rendezői számára két verset is közöl a szerkesztő.

A füzet az 1929. év legnagyobb erdélyi magyar könyvsikere lett,²³ azonban a tervezett anyagi bevétel elmaradt. Az eladásra szétküldött példányok árát legtöbb helyütt az ünnepségek bevételeiből fizették ki Bányai János még sokáig levelezett a tartozások behajtásáért, hogy legalább a költségek megtérüljenek. A füzet jövedelmét Bányai János szándéka szerint a *Székelyföld leírásának* új kiadására szánták.²⁴ Bányai évekilg folytat levelezést, hogy megszervezze a székelyföldi tanárok, tanítók, papok, tisztviselők közös munkáját annak érdekében, hogy a nagy munkát kiegészítsék, aktualizálják és hibáit kijavítsák. Ennek érdekében kérdőíveket küld szét csaknem minden faluba és tesz közzé a magyar újságokban önkéntes munkatársak jelentkezésének reményében. A kiadókkal is tárgyal: „Orbán Balázs műveinek kiadásáról jelenleg komolyan lehetne tárgyalni a Minervával. Sokat foglalkoztunk a kérdéssel, s az végre – azt hiszem – megérlelődött. A Minerva hajlandó volna a Székelyföld leírását megállapított terv szerint kiadni és ügynökei útján terjeszteni. Megbeszélésünk szerint a szövegbe Orbán Balázs fogalmazásából minden bekerülne, ami a mai kritikát megbírja. ... Az a benyomásom, hogy most a szükség is, a hangulat is támogatni fogja a komoly terv megvalósítását. Eljött tehát az idő erre vonatkozó terv megvalósítására. Hát munkára!”²⁵ – írja 1929-ben Gyallay Domokos. Sajnos tévedett! Bányai János erőfeszítése megfeneklett a pénztelenségen és a felkért munkatársak közönyén. Tervek, javaslatok, bizottságok szép számban születtek, minden gyakorlati eredmény nélkül. Jellemző Vámszer Géza 1929. április 14-én Bányai Jánoshoz írt levele, amely a csíkszeredai helyzetet jellemzi: „Vártam még vasárnapi gyűlésünk eredményeit is, hogy azt is közöljem veled. Ez utóbbin sajnos mindig csak elemfuttatások folytak (elvileg elhatározzuk ...). Nekünk, kezdeményezőknak az volt a tervünk, hogy Csíkmegyét magyar szellemi, kulturális és gazdasági szempontból központosítsuk. A falut s várost közelebb hozni egymáshoz, mi, városiak is ki-kijárjunk hozzájuk. Érezzék, hogy törődünk velük, s nemcsak választáskor, Székely testvéreim, nem fajult el a székely vér! jelszóval bolondítsuk évszázadok óta, – mert kezdik megsokallni, pedig türelmes a paraszt. Azonkívül a városi kasztrendszer is fokozatosan egészségesebb alapokra, közös nevezőre hozni. Az egyesületek egy tető alatt, koncentrikus kultúr munkát végezhetnek, s olcsóbb az adminisztrálásuk. Színházterem! Üzlethelyiség – s végül múzeum, a még megmaradt népművészeti kincseket az utókor számára megőrizni, amelyek szemlélete növesztené a faji öntudatot is. Most mind újabb elemek bevonásával, újabb ötletek, ellentmondások s újabb aggályoskodások. (...) Szív kérdés az egész, – de épp az nincs. Nem akarják belátni, hogy az egész kisebbségi társadalmi szervezkedésünket új alapokra kell fektetnünk, mert pusztulunk, gyengülünk és a kultúr-fölényünk maholnap üres frázis, – pénzünk pedig idegen zsebeibe vándorol – itt mindenki úgy kellene gondolkozzék, hogy áldozni, áldozni. Mintha újabb értéktelen hadikölcsönbe fektette volna a pénzt, vagy mintha leégett volna mindnek a csúrje,

háza, hogy a romokon új életet kezdhessünk. Eredmény tehát csak az, hogy végre egy szűkebb bizottságra bízták a gyakorlati megoldások papírra vetését és a tervek keresztül vitelét. A kezdetben 4 tagúnak nevezett bizottság a végén 18 tagú lett, nehogy xy megsértődjék. No, de nem hagyjuk aludni a dolgot, csak nincs vezető egyéniség. (...) A szeredai viszonyokról is szeretnék veled szóbelileg tárgyalni, a tanári karban is sok furcsaság van. Téged is irigylenek és szeretnének kisebbiteni, de elfelejtik, hogy ők semmit sem tesznek sem érdekből, sem hiúságból. Csúf az ember!”²⁶

Az erdélyi magyar sajtó – Bányai János kitarató munkájának köszönhetően – ismerteti az ünnepségeket. Legtöbb esetben rövid ismertetések jelennek meg Orbán Balázsról, hírek az ünnepségekről. Azonban az esemény sajtóvisszhangja nem volt egységes. Boros Elek, Torda város nyugalmazott főjegyzője Bányai Jánoshoz írott levelében panaszolja: „Csodálom, hogy a centenárium alkalmával úgy erdélyi szépirodalmi lapjaink, mint az unitárius lapok nem tartották kötelességüknek sokkal bővebb, nagyobb terjedelemben és *melegebben* méltatni Orbán Balázst. De talán aztán az a sulyok-elhajítás egyenesen megdöbentett, amit az öreg Benedek Elek követett el az Ellenzék múlt heti, vasárnapi mellékletén. Cikkének egy része egyenesen hiénizmus, kegyeletsértő ünneprontás, amikor időszerűnek találta a Gyulai Pál túlzó, magaslati kritikáját leközölni Orbán Balázsról, mely szegényt *tehetségtelen népboldítónak* deklarálja. A cikk további szép és kedvező részei már nem magyarázhatják azt a durva tényt, amit bizonyára minden jóérzésű s kegyelet-ápoló lélek elítél. Sajnos, mégis senki sem vágott vissza erre az öregségi gyengeségre. Miért e tartózkodás? Orbán Balázs puritán szelleme kemény cáfolatot parancsolt volna, s Erdély tollforgatói mégis némák maradtak. Sem Csutak Vilmos barátomtól (akit erre külön is figyelmeztettem), sem Tanár úrtól mint az Orbán-kultusz hivatott mesterétől nem olvastam eddig semmit az Ellenzékben.”²⁷

Bányai János kezdeményezésére a homoródalmási barlangot „Orbán Balázs barlang”-nak nevezik el A Vargyas-patak festői szorosában, vadregényes környezetben fekvő barlang névadása 1931. június 14-én történik. Az ünnepséget a Brassói Turista Egyesület és a Vargyasi Dávid Ferenc Egylet rendezi. „Kívánatos volna, hogy a résztvevők háziszóttos népviseletben jelenjenek meg”²⁸ tudatja a rendezőség a sajtóban megjelent meghívóban. „Kétezer főnyi érdeklődő lelkes tömege nyújtott méltó keretet a székely vármegye természetbarátainak a homoródalmási cseppkőbarlangnál rendezett szépen sikerült ünnepélyéhez. A barlangot a legnagyobb székelyről Orbán Balázs-barlangnak keresztelték el, s ennek megörökítésére a Brassói Turista Egylet díszes emléktáblát helyezett el a szikla bejáratánál. A Vargyas-patak sziklaszorosának egy kies tisztásán folyt le a felemelő ünnepély, melynek rendén Puskás Kálmán (Brassó) megnyitója után Bányai János (Székelyudvarhely) tartott szép emlékbeszédet br. Orbán Balázsról, majd Szabó Béni képviselő nagy hatású ünnepi beszédet mondott. Horváth Lajos (Székelykeresztúr) eredeti székely dalokat énekelt, Farczádi Sándor (Brassó) és Albu Dezső (Zalán) verseket szavaltak, a székelyudvarhelyi Székely Dalegylet és a Vargyasi Dalárda énekszámokkal, a Vargyasi Zenekar zeneszámokkal szerepelt. Az üdvözlő beszédek során dr. gr. Logothetti Oreszt, az Erdélyi Kárpát Egyesület

elnöke a kolozsvári turisták, dr. Elekes Domokos a székelykeresztúriak üdvözlét tolmácsolta. Befejezésül lövétei székely lányok palotást, egy boldogfalvi s egy árvátfalvi legény csüördögölőt táncoltak.²⁹ Sajnos, mára már a barlang 1931-ben adott neve kihullott a köztudatból, és „díszes márványtábla” sem emlékezteti az úttalan-utakon odavetődő természetjárót.

A centenáriumi ünnepek hangulatában az Országos Magyar Párt székelyudvarhelyi tagozata 1929. május 27-én tervbe vette a Szejke-fürdői síremlék bekerítését és méltó síremlék felállítását, a *Székelyföld leírásának* újbóli kiadását. A terv megvalósítására Vajda Ferenc esperes elnöke alatt bizottságot küldenek ki³⁰ Ugyanúgy, mint a háború utáni években, megintcsak Tompa László hetilapja, a Székely Közélet szorgalmazza a gyűjtést és a síremlék felállítását. A kiküldött bizottság tagját, Haáz Rezsőt, a református kollégium rajztanárát bízza meg a rajzok elkészítésével, aki terveit be is mutatja 1930 májusában, ugyanakkor Török Arthur városi főmérnök a költségvetést is elkészíti. A szükséges összeg előteremtését a bizottság közadakozásból akarja előteremteni.³¹ Haáz Rezső tervei alapján Barabás Lajos ácsmester cinterem-szerű népies sírkertet készít, benne kopjafa alakú fejfa jelöli a sírt. A rajta lévő feliratot – „ITT NYUGSZIK/ ORBÁN BALÁZS/ 1829–1890/ SZÉKELYFÖLD!/ A TE LEGHÍVEBB FIAD/ PIHEN ITT, NYUGTASD/ MÍG A KÜRT RIAD!” – Tompa László fogalmazta.

A felavatásra – amelyet Orbán Balázs negyedik temetéseként is emlegetnek – halasztások után 1932-ben kerül sor. A szervező bizottság meghívja a közeli falvak népét és a távolabbi vidékek képviselőit. Még egyszer fellángol a lelkesedés. Jellemző az emlékünnepek programja: „A május 22-én, d. e. 11 órakor lefolyt műsor felavató gerincét a mi nagy írónk, Nyírő József emlékbeszéde képezte, mely új gondolatokat adott, s úgy formai, mint tartalmi szempontból is igazi maradandó nyomokat hagyó irodalmi alkotás volt. Énekeltek a székelykeresztúri unit. és a székelyudvarhelyi róm. kath. főgimnáziumok, ref. tanítóképző, a Székely Dalegylet énekkarai. Megnyitó imát mondott Sigmond József unit. lelkész. Szavaltak alkalmi költeményeket Báthory Margit, Szolga Ferenc, Lőrinczy László. Gálfalvi Samu a székelykeresztúri unit. főgim. nevében mond lendületes beszédet s helyez koszorút a sírra. Hinléder F. Ákos dr. a rendező bizottság nevében átadja a síremléket az udvarhelyi unit. egyház gondozásába.”³²

A síremlék elkészíttetése és felavatása le is zárja a két világháború közötti nagyobb méretű megemlékezések (és temetések) sorát. Történnek még kisebb, helyi rendezvények, így 1934-ben a Református Dalkör rendez a Szejke-fürdői sír mellett emlékünnepeket.³³ Még 1933-ban is folyik a gyűjtés a síremlék hátralékos költségeinek kiegyenlítésére.³⁴

A székelykeresztúri Kaszinó 1930-ban hozott határozatához híven – „A kegyeletes megemlékezések egy újabb sorozatát nyitotta meg a székelykeresztúri Kaszinó, midőn elhatározta, hogy évi közgyűléseit ezután mindig Orbán Balázs születése napján, február 3-án tartja meg s annak a végén egy egyszerű társas vacsora keretében az emlékét idézi fel. Ezt a jövőben olyan módon akarja megfelelő formába önteni, hogy Orbán-serleget készíttet s azal a vacsorán a tagok egy kiválasztottja emlékbeszédet tart. Majd Orbán munkás szellemének a felújítására egy másik röviden ismertet egy részt a Szé-

kelyföldről”³⁵ – évente megemlékezik Orbán Balázsról. A Kaszinó könyvtárát Orbán Balázsról nevezik el Falára kiteszik Haáz Rezső Orbán Balázsról készült olajfestményét és egy eredeti fényképet, a tordai özvegy Soós Gyuláné adományát.³⁶ Az elkövetkező évek forgatagában mindkettőnek nyoma veszett. A bensőséges ünnepséget még 1938-ban is megtartja a most már I. G. Duca-i (időközben a várost átkeresztelték) Kaszinó: „A serlegbeszédet ezidén az unitáriusok elismert szónoka, Marosi Márton mihaileni lelkész tartotta. ... Itt kell hangsúlyoznunk azt a példát adó tényt, hogy e szerény keretű Kaszinó az Orbán Balázsról elnevezett 3000 műből álló könyvtárának fejlesztésére ez évben is 30.000 lejt fordított! Hogy azt egyebütt nem tudják megcsinálni, az bizony azoknak öntudatlan, kicsinyes életükre mutat!”³⁷

A világháború második évében, 1940-ben, Orbán Balázs halálának 50. évfordulóján, néhány hónappal a bécsi döntés előtt már nem lehetett a Székelyföldön nagyobb tömeget megmozgató megemlékezést szervezni. A Magyarországi Unitárius Egyház Igazgató Tanácsa vállalja magára Orbán Balázs emlékének felidézését, a rendezéssel a budapesti Dávid Ferenc Egyletet bízta meg, amelynek tagjai elsősorban a Székelyföldről származtak. A megemlékezésre április 19-én az Unitárius Misszió Ház templomában került sor. Míg a halála utáni években méltatói elsősorban tudományos, politikai érdemeit emelték ki, a két világháború közötti években a szülőföld leírója, a székely identitástudathoz való hozzájárulása került előtérbe, 1940-re már „fajszerete” dominál. „Az ő édesanyja nem magyar nő, de Orbán Balázs vérének székely fele elég arra, hogy őt egész magyarrá, egész székellyé, s miként egyik életírója nevezi: a legnagyobb székellyé tegye. Van-e valaki a fajtiszták között, aki népét jobban szeretné, mint Orbán Balázs, van-e hűségesebb, áldozatkészebb, magyarabb magyar, székelyebb székely, mint ő, a félvér.”³⁸ Úgy látszik, Orbán Balázs esetében megbocsátható volt, hogy nem „fajszékely” és ennek ellenére kinevezhető a legnagyobb „fajvédőnek”. Sőt, lehet ő Ázsia forró napsugara is „Mi van bennünk? Ázsia van bennünk! Ázsia forró napsugara, a végtelen ázsiai puszták örökké mozgó fuvallata, az ősi szumir kultúra tudatunk legmélyén viselt felsőbbrendűsége. Meleg szív van bennünk, a mozgékonyagnak a puszták széljárását magába záró széles skálája, a hanyatt fekvő heverő nyugalomtól a szélvész sebességével rohanó lendületig. Kultúra van bennünk, tisztelt Európa! Kultúra, kései kisugárzása annak az ősi, legesleges ember kultúrájának, amely megindítója és tanítómestere volt minden más kultúrájának. Ez van bennünk! Ez volt Orbán Balázsban, s nagyobb mértékben, mint bennünk.”³⁹ A temetési, sírja körüli huzavona is gyorsan megoldódik, igaz, sírja sokáig jeltelen volt, ideiglenes, de „Földi maradványait ám remessék el akárhányszor, lángoló magyar lelke, szerető székely szíve örökké élni fog. Amúgy is nehezünkre esik elképzelnünk daliás alakját a szejkai sírban porladozni. Oda illik ő a Hadak Útjára, amint kardjára dőlve ügyeli a Székelyföldet, s várja Csaba királyfi indulóját.”⁴⁰

Orbán Balázs munkája a Székelyföld iparosításáért, a kivándorlás megátalolásáért, a székelység gazdasági, társadalmi felemelkedéséért, amely a XIX. század fogalmai szerint baloldali politika volt, így lesz 1940-ben „fajvédő”, és így lesz ő mitikus hős egy pogány pantheonban.

A II. világháború éveiben újra lehetetlenné vált a jeles elődök emlékének az ápolása. Hiába kéri Bányai János egy székely pantheon felállítását: „Szegények vagyunk, hogy külsőségekben mutatós jelt állítsunk hálánk s tiszteletünk kifejezése gyanánt. Mondhatja akárki! Pedig szerény keretek közt is meg lehet találni a módot arra! Hol vagyunk mi attól a nyugaton gyakori rendszertől, ahol egy-egy község, város a nagy emberének, születési, halálzási vagy munkahelyét legalább emléktáblával ne jelölne meg. Elsősorban ezt kell megcsinálnunk! Azután kerülhetne sor legalább egy szerény mellszobor felállítására, aminek másodpéldányát a Székely Nemzeti Múzeum alkalmas részében lehetne elhelyezni, s így magától együtt volna a nagy székelyek Pantheonja!”⁴¹

1944 után sem javul a helyzet. A kommunista ideológiának egyre jobban elkötelezett Magyar Népi Szövetség nem vallja magáénak csak a „haladó hagyományokat”, a kommunista mozgalom képviselőin túl csak az olyan személyiségeket, akiket ki lehetett sajátítani. Az újonnan áúrt történelemben, a mozgalmi pantheonban nincs helye bárónak (bár ezt a címét sohasem használta), földbirtokosnak (!), aki ráadásul még a magyar országgyűlés képviselője is volt. Ki emlékszik már „baloldali”, függetlenségi programjára, tevékenységére a székelység ügyében? Így (tudtommal) nem neveznek el róla termelészövetkezetet, sírjának gondozását is helytelenítik a párt aktivistái.

1956-ban csak néhány lelkes székelyudvarhelyi tanár és kisiparos bátor kiállása mentette meg síremlékét a teljes pusztulástól. A „... Nyírő Józsefék által állított gyönyörű kopjafát, az ízléses léckerítést s a magasbatörő zsindeletős, impozáns kaputornyot az idő csúfosan megviselte. A sírhantot az eső lemosta, s a sírkertet gyom és vadbozót vette birtokába. (...) Úgy látszik, immár a kommunista ideológia – a múltat végképp eltörölni – ... eszméje kezdte Orbán Balázs emléket is”⁴² – írja emlékirataiban Kováts Lajos székelyudvarhelyi biológia tanár. Imecs Béla, Vajna Lajos és Dénes Sándor idősebb, meghurcolt kisiparossal szinte titokban végzi el a sírkert javítását Kováts Lajos, bevonva a munkába diákjait is A munkával 1956 májusának végére készülték el Ezután újra kijártak a székelyudvarhelyi iskolák diákjai is a sírhoz. „A sírkert látogatását tanulócsoportjával Szabó Judit, a tanítóképző jeles pedagógus tanárnője kezdte...”⁴³

Ennek ellenére annyira ismert és tisztelt volt a tudós Orbán Balázs neve, hogy lehetetlen volt nem megemlékezni róla. Még a Sztálin tartományhoz tartozó Székelyudvarhelyen is róla nevezik el a városi közüzemeket (!). A Magyar Autonóm Tartomány Patyomkin-falvában lehetővé válik a sír gondozása: „Jellemző, hogy a mostani friss megmozdulást a síremlékének az elhanyagoltsága tette lehetővé. Akadtak még a nyugdíjasok között, akik fájdalommal látták, hogy nagy emberünknek, akinél többet más nem tett a székely nép érdekében, nemcsak emlékezete kezd kiveszni, hanem a Székelyudvarhely melletti, régen híres Szejké-fürdőn lévő sírhantja is teljesen gondozatlan maradt. Az öregek a fiatalokkal, a tanuló ifjúsággal fogtak össze (Szabó Gyula nyugdíjas, László Béla tanár az ifjúság részéről) s ez megteremtette, illetve forrásul szolgált Orbán Balázs kiengesztelő szellemi idézésére.

A teljesen rendbe tett sír, a jellemző székely kopjafával a minap lett testvéri találkozó helye a Székelyudvarhely város tanuló ifjúságának. A szép meleg őszi nap is kedvezett a kizarándokló több ezres ifjúságnak.

A rendbehozott síremlék megtekintése után egy kis programban ismertették a nagy emberünk megbecsülhetetlen munkásságát, annak ma is nélkülözhetetlen eredményét, a Székelyföld 7 kötetes leírását, amely közel 100 évvel ezelőtt jelent meg, de az eltelt idő alatt sem tudott senki olyan összefoglaló ismertetést írni minden faluról, amelyet ő csinált. Mindezt Szabó Judit vázolta az ifjúságunk előtt. Bevezető ismertetésben Horváth József tanár beszélt az ünnepély beindításáról és a síremlék, a többször eltemetett Orbán Balázs nyughelyének megválasztásáról.

Az orbánbalázi megemlékezésnek méltó folytatása a Kultúra Terjesztő Társaságnak f. hó 18-án tartott előadás sorozatán Ferenczi Géza múzeumigazgató részletes és szép megemlékezése.”⁴⁴ – írja Bányai János egy a Vörös Zászló című lap számára írt tudósításában, amely nem jelent meg.

A rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottsága az 1960-ig felállítandó emlékművek „kimutatására” is felveszi 1956. november 2-án (!) az Orbán Balázs szobor tervét, sőt még ugyanabban az évben a műemlékek jegyzékére is felkerül a sír (!).

A tilalmak ellenére újra előtérbe kerül Orbán Balázs tudományos munkássága, ez elkerülhetlenné válik, hiszen minden történelmi, néprajzi, természetrajzi kutatás kiindulópontja még ma is a *Székelyföld leírása*. Orbán Balázs néprajzi tevékenységének értékelését első ízben dr. Kós Károly végzi el 1957-ben, dolgozata, nem véletlenül, a Kelemen Lajos Emlékkönyvben jelenik meg.⁴⁵ Kelemen Lajos, K. Sebestyén József és Bányai János 1929-ben megjelent értékelései után ez volt az első tudományos igénnyel írott tanulmány Orbán Balázs tudományos munkásságáról. Később ezt a munkát Erdélyi Lajos folytatta, amikor 1971-ben kiadta Orbán Balázs frissen előkerült fényképeit. A fotóalbumot alapos tanulmány vezeti be, amely Orbán Balázs fényképészeti tevékenységét kimerítően elemzi a korabeli erdélyi fényképészetbe helyezve.⁴⁶ Az 1960-as évek vége felé, amikor Orbán Balázs főműve megjelenésének századik és születésének száznegyvenedik évfordulója közeledik, újra felelevenítük alakját. 1967-ben Katona Szabó István még felrója a következőt: „Azt hiszem, nincs tollforgató, hazánk e tájának kulturális múltjával foglalkozó tudományos kutató, aki ne ihletődött, vagy ne dokumentálódott volna Orbán Balázsnak *A székelyföld leírása* című, felbecsülhetetlen értékű köteteiből. Orbán Balázs itt nyugszik a maga választotta virágos domboldalon, a Szejke-fürdő felett. Sírja gondozott, de a sírkert előtti harangláb zsindelein bizony átlátni.”⁴⁷ Erdélyi Lajos is joggal írhatja: „Nyolcvan évvel ezelőtt, amikor temették, a – legnagyobb székelytől – búcsúztak. (...) Hogy ez nem a fájdalom szülte túlzás volt, bizonyosra vehetjük. Azóta sem alkalmazták másra ezt az elnevezést a székely székekben. Mégis az idősebb nemzedéknek lassan-lassan kihullott az emlékezetéből. Legidősebb falubelije, aki még Lengyelfalván visszaemlékezik rá 1969-ben, legfeljebb annyit mond róla: Hordatta a vizet a városba, meg: Szerette a fejérsépet. (...) A fiatalok, akik ma olyan iskolában tanulnak, ahol annak idején Orbán Balázs még megfordult, történetét feljegyezte, le is fényképezte – e fiatalok közül igen sokan csak bizonytalan, vagy éppen tagadó választ adnak, ha megkérdezzük: Mit tudnak a legnagyobb székelyről? (...) Ne őket hibáztassuk. Az Orbán Balázst követő néhány nemzedék gyakran hivatkozott rá – de ezzel lényegében úgy érezte, hogy lerótta iránta kötelességét.”⁴⁸

Az évfordulókra készülve, kihasználva a szocialista kultúrpolitika átmeneti „enyhülését” 1968-ban az Új Élet Marosvásárhelyen megjelenő folyóirat sorozatot indít „Orbán Balázs nyomában” címmel. Két-három oldalas leírások jelennek meg, amelyeknek történeti részét Bözödi György írja, és a korabeli leírással Katona Szabó István egészíti ki a fényképeket Marx József készíti. A következő évben jelenik meg az Orbán Balázs nyomdokain című kötet. Orbán Balázs életrajzát Mikó Imre írja meg, Fodor Sándor és Beke György egy-egy tájegységről írnak, faluról falura járva úgy, mint egykor a Székelyföld leírója.⁴⁹

A Szejké-fürdői sírhely ekkor még a régi formájában volt, ezért Fodor Sándor figyelmeztette az udvarhelyieket kötelességükre: „Régi mulasztást pótolnának Hargita megye és Székelyudvarhely municípium illetékesei, ha végre külsőségekben is kellőképpen megbecsülnék Orbán Balázs emlékét. Azt talán a felsőboldogfalvi néptanácsra lehetne bízni, hogy Orbán Balázs még jó állapotban lévő szülőházára emléktáblát helyezzen el, ugyanezt megtehetné Székelyudvarhely municípium vezetősége is a Szejkénél azzal a házzal, amelyben a tudós székely élete nagy művét írta – és a zsindeyes síremléket körülültethetnék több viraggal a székelyudvarhelyi pionírok.”⁵⁰ Csakhamar elkészül az új síremlék is. Az emlékműve épített plakettet Orbán Balázs arcképevel Orbán Áron székelyudvarhelyi szobrász készítette. Jelenleg is ez a kőből készült emlékmű látható. A látogató kilenc székelykapu alatt elcsúszva jut el a sírhoz. A sír előtt állót Orbán Balázs állíttatta 1888-ban a fürdői háza elé. 1973-ban három kaput állítottak fel Kovács Mihály tanár kezdeményezésére és utánajárásával, később ezt a szerepet Vofkori György tanár vállalta és folytatta. Az 1973–1990 között felállított kilenc kapu szép példája a székelyudvarhelyiek összefogásának, mivel nagyon sok ember önkéntes munkája eredményeként jöhettek létre.⁵¹

Orbán Balázs születésének 150. évfordulójáról még megemlékezhetek a székelyudvarhelyiek. A meghirdetett emlékünnepegy hírére zsúfolásig megtelt a Művelődési Ház, hogy meghallgassák Kósa Szántó Vilma, Roth András, Albert Dávid, Erdélyi Lajos, Hermann Gusztáv és Zepeczaner Jenő előadásait.⁵² Azért is emlékezetes ez az ünnepség, mert ezután egészen az 1989-es fordulatig nem lehetett nyilvánosan megemlékezni a Székelyföld leírójáról. Ebből az alkalomból készült el az első kiállítás is Orbán Balázs fényképeiből, a helyi múzeum Erdélyi Lajos reprodukcióit állította ki a művelődési ház előcsarnokában.

Több mint tíz év hallgatás után, 1990 februárjában került sor az első nagy megemlékezésre, amely újra „telt házat” vonzott a művelődési házba, ennek fő előadója Imreh István, a kolozsvári egyetem professzora volt, aki még abban az évben a sajtóban is újraindította az Orbán Balázs életművének tudományos felmérésére vállalkozó íráskor sorozatát.⁵³

Sajnos a politikai törekvések újra igyekeznek zászlójukra tűzni Orbán Balázs emlékét, ami újabb torzulásokhoz vezet. Miután három éve újra cenzúra nélkül lehet ápolni Orbán Balázs emlékét, újra a „Kultusz” meghatározójává vált a közöny, és újra gondozatlan a Szejké-fürdői sír a propagandisztikus megemlékezések közötti időszakban. Mindezt tetézi az a tudományos igénytelenség, ahogyan az Orbán Balásról írt cikkek megjelennek, amelyek

halmozottan tartalmazzák mindazokat a tévedéseket, amelyek egy évszázad alatt megjelentek.⁵⁴

Jegyzetek

1. Orbán Balázs halálának időpontja: 1890. április 19.
2. Daniel Gábor: Udvarhelymegyei események az 1875. évtől kezdve az 1898. év végéig. Kézirat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum tulajdonában. K. 2438/2. 237–240.
3. Daniel Gábor: Udvarhelyszéki életéből. Orbán Balázs emléke. Szerk. Boros György. Kolozsvár, 1890. 8–12.
4. Orbán Balázs végrendelete. Persián Kálmán: A lengyelfalvi Orbán bárók. Családtörténeti tanulmány. Kolozsvár, 1911. 41.
5. Sándor József: Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése. 1885–1910. Kolozsvár, 1910. 438.
6. Orbán Balázs végrendelete. 43.
7. Báró Orbán Balázs temetése. Sándor József egykori kéziratot feljegyzése szerint. Székelység 1940. 6–8. sz. 44–46.
8. Persián Kálmán: i. m. 3–4.
9. U. o. 3.
10. Szentmártoni Kálmán: Emlékezés Orbán Balázusra, a legnagyobb székelyre, születésének századik évfordulóján. Ki volt Orbán Balázs? Székelykeresztúr, 1929. 17–18.
11. Székely Közélet 1921. október 2.
12. Hargita 1926. július 15.
13. Székelyország 1914. június 21.
14. Bíró Lajos: Orbán Balázs irodalmi társaság. Székely Közélet 1921. július 3.
15. Erdélyi Szemle 1929. 1. sz. 4.
16. Csutak Vilmos levele Bányai Jánoshoz. 1929. január 25. Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum. Bányai János gyűjtemény. 268. sz.
17. Orbán Balázs emléke. Szerk. Boros György. Kolozsvár, 1890. 5.
18. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. Bp. 1903. 1318., Pallas nagy lexikona. XIII. Bp. 1896. 463. stb.
19. Bányai János levele Csutak Vilmoshoz. 1929. február 10. Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum. Bányai János gyűjtemény. 268. sz.
20. Ki volt Orbán Balázs? Székelykeresztúr, 1929. 5.
21. U. o. 7.
22. U. o. 22.
23. Brassó Lapok 1929. június 3. és Csíki Lapok 1929. június 15.
24. „E munka jövedelmét a Székelyföld leírásának új kiadására fordítjuk” – a füzet címlapján.
25. Gyallay Domokos levele Bányai Jánoshoz. 1929. április 19. Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum. Bányai János gyűjtemény. 268. sz.

26. Vámszer Géza levele Bányai Jánoshoz. 1929. április 14. Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum. Bányai János gyűjtemény. 268. sz.
27. Boros Elek levele Bányai Jánoshoz. 1929. február 12. Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum. Bányai János gyűjtemény. 268. sz.
28. Orbán Balázs emléktábla leleplezési ünnepség a homoródalmási barlangnál. Székelyföld 1931. június 11.
29. Orbán Balázs-ünnepély a homoródalmási cseppkőbarlangnál. Csíki Lapok 1931. június 21.
30. Székely Közélet 1929. május 26.
31. Székely Közélet 1930. május 18.
32. Orbán Balázs síremlékének felavatása. Székelység 1932. 5-6. sz.
33. Orbán Balázs emlékezete. Székely Közélet 1934. június 23.
34. Székelység 1933. 3-4. sz.
35. Magyar Nép 1930. március 8.
36. Aranyosvidék 1931. március 14.
37. Székelység 1938. 2. sz.
38. Orbán Balázs emlékezete. Bp. 1940. 20.
39. U. o. 22.
40. U. o. 33.
41. Székely Pantheon! Székelység 1942. 3-4. sz.
42. Kováts Lajos: Míg a talabor elkopott... Kézirat. 1922. a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár birtokában. 123.
43. U. o. 125.
44. Bányai János: Orbán Balásznak, a Székelyföld kutatójának emlékezete. Kézirat a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum tulajdonában. 1956. október 19.
45. Kós Károly: Orbán Balázs, a néprajzkutató. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1957. 436-451.
46. Orbán Balázs: Székelyföld képekben. Bukarest, 1971. 7-39.
47. Katona Szabó István: Művelődési őrnémet Udvarhelyen. Új Élet 1967. 15. sz.
48. Orbán Balázs: Székelyföld képekben. Bukarest, 1971. 18.
49. Beke György-Fodor Sándor-Mikó Imre: Orbán Balázs nyomdokain. Bukarest, 1969.
50. U. o. 80.
51. Oláh István: A kapuk útja. Előre 1973. május 17.; Sütő András: Orbán Balázs kapui. Évek – hazajáró lelkek. Cikkek, napló jegyzetek 1953-1978. Bukarest, 1980. 160-164.; Kovács Mihály: A székelykapuk felállításának vázlatos története. 1992. Kézirat a szerző tulajdonában.
52. Székelyudvarhelyi Művelődési Hét – hatodszor. Új Élet 1979. 6. sz.
53. Imreh István: Tallózás Orbán Balázs írásaiban. Korunk 1990. 4. sz. 488-492. és A példázatot termő élet. Székely Útkereső 1990. május 5.
54. Katona Ádám: Orbán Balázs korszerűsége. Szabadság 1990. április 20. és Zepeczaner Jenő: Mit tud az OBKE ügyvezető elnöke Orbán Balásról? Udvarhelyi Híradó 1992.

Jenő Zepezaner

Balázs Orbáns Beerdigungen

Der auch „der größter Szekler“ genannte Balázs Orbán (1829–1890) führte ein abenteuerliches, romantisches Leben. Auch sein Nachleben war nicht weniger interessant, und bei dessen näherer Betrachtung müssen wir bestürzt feststellen, daß der „Kult“ um seine Persönlichkeit in den hundert Jahren seit seinem Tod von politischen Parteien in Anspruch genommen wurde. Die fast rein ungarischen Bewohner des Szeklerlandes, des süd-östlichen Teils Siebenbürgens verehren den Verfasser des Buches „Die Beschreibung des Szeklerlandes“, den Wissenschaftler, den Reisenden, den liberalen Landtagsabgeordneten mit dem Programm von 1848, den Menschen mit puritanischer Lebensführung, der den Großteil seines Vermögens dem Aufstieg seiner Nation opferte. Namhafte Intellektuelle wie der Dichter und Redakteur László Tompa oder der Geologe, Lehrer und Redakteur János Bányai kämpften für die Neuauflage des Werkes von Orbán, für dessen Weiterführung oder zumindest dafür, daß sein Grab in Szejke-fürdő bei Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, Oderhellen) nicht vernachlässigt, vergessen bleibt. Alles scheiterte aber an der Gleichmütigkeit, sobald sie um Geldopfer für ein Denkmal oder für die Neuauflage seines Hauptwerkes baten.

Balázs Orbán wurde dreimal beerdigt. Dreimal (mit dem letzteren nunmehr zum vierten Mal) wurde für ein Denkmal gesammelt, die Begeisterung vom Anfang erlosch jedoch jedesmal angesichts der Gleichgültigkeit. Trotzdem fehlte es nicht an hohlen Reden anlässlich der Jubiläen. Die meistens selbsternannten Politiker, denen Orbáns Geist unbekannt ist, bezüglich seines Lebenswerkes nur über oberflächliche Kenntnisse verfügen, versuchten das Andenken an den heute noch populären Balázs Orbán, für ihre populistischen, demagogischen Zwecke zu mißbrauchen.

Jenő Zepezaner

The Burials of Balázs Orbán

Balázs Orbán (1829–1890), called „the greatest of the Székelys“, lived a romantic, adventurous life. The tradition associated with his name is no less interesting. The analysis of this tradition proves that in the century following his death political parties monopolized the „cult“ of his personality. In the Székely land, the almost exclusively Hungarian population of south-eastern Transylvania sincerely adores the author of „The Description of the Székely Land“, the scholar, the traveller, who lived a puritan way of life, supported the principles of 1848 as a member of parliament, and dedicated a part of his wealth to the advancement of his nation. Famous intellectuals like László Tompa, the poet and editor, or János Bányai, the geologist teacher and editor stood up for a new edition of Balázs Orbán's great work, for its continuation. They also struggled not to let his grave at Szejke-fürdő near Székelyudvarhely neglected, his memory forgotten. However,

every time they ran into indifference, whenever they appealed for financial aid to erect a monument, or for a new edition of his work.

Balázs Orbán had been buried three times. A collection in support of the erection of a statue was started three times (a fourth has just been launched), but the initial enthusiasm has always disappeared. In spite of this, there was an abundance of sonorous evaluations and ceremonial addresses at anniversaries. Self-appointed politicians, who did not possess any knowledge about the spirit of Balázs Orbán, and who were only partly familiar with his achievement, tried to make use of the memory of the still popular Balázs Orbán for their own populist, demagogic aims.